

Jerzy Grzybowski, Marzena Grzybowska

BIAŁORUSKA AUTOKEFALICZNA CERKIEW PRAWOSŁAWNA NA EMIGRACJI I UDZIAŁ W JEJ DZIAŁALNOŚCI DUCHOWIEŃSTWA UKRAIŃSKIEGO

Po zakończeniu II wojny światowej na Zachodzie znalazła się pewna liczba Białorusinów. Za sprawą emigrantów białoruskich w 1948 roku na terytorium Niemiec doszło do reaktywacji Białoruskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej. Jej parafie istniały w krajach Europy Zachodniej, obu Ameryk i Australii. Niebagatelny udział zarówno w reaktywacji, jak i dalszej działalności BAPC wzięło duchowieństwo ukraińskie. Przede wszystkim w działania na rzecz BAPC czynnie zaangażował się biskup Sergiusz (Ochotenko), którego działalność jest oceniana bardzo różnie w dostępnej literaturze przedmiotu.

Słowa kluczowe: autokefalia, prawosławie, emigracja, Białoruś, Ukraina.

Ежи Гэжибовски, Маржена Гэжибовска. Белорусская автокефальная православная церковь на эмиграции и участие в ее деятельности украинского духовенства

После окончания второй мировой войны на территории Германии в 1948 г. среди эмигрантов-белорусов была возобновлена деятельность Белорусской автокефальной православной церкви. Структуры БАПЦ существовали в ряде стран Западной Европы, Америке и Австралии. В реактивации и дальнейшей деятельности БАПЦ принимали активное участие представители украинского духовенства. В особенности следует отметить активность епископа Сергия (Охотенко), деятельность которого по разному оценивается в историографии.

Ключевые слова: автокефалия, православие, эмиграция, Беларусь, Украина

Jerzy Grzybowski, Marzena Grzybowska. Belarusian Autocephalous Orthodox Church in exile and participation in its activity of the Ukrainian clergy

After World War II, in the West was a number of Belarusians. Thanks to Belarusian emigrants in 1948, in Germany came to a reactivation of the Belarusian Autocephalous Orthodox Church. Its parishes were in Western Europe, America and Australia. A substantial share in both reactivation as well as further activities of the Belarusian Autocephalous Orthodox Church took Ukrainian clergy. First of all, Bishop Sergij (Ochotenko) was actively involved to actions for the Belarusian Autocephalous Orthodox Church with whose activity is assessed very differently in the available literature.

Keywords: autocephaly, orthodoxy, emigration, Belarus, Ukraine

W niniejszej publikacji chcielibyśmy skupić się na mało dotąd znanej karcie w dziejach stosunków ukraińsko-białoruskich. Mowa będzie o działalności Białoruskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej (Białoruskaja Autakefalnaja Prawasłaunaja Carkwa – BAPC) na emigracji po zakończeniu II wojny światowej, w reaktywacji i rozwoju której brało udział duchowieństwo ukraińskie wówczas znajdujące się na Zachodzie.

Dotychczasowy stan badań nad omawianą problematyką z pewnością należy uznać za swoistą «białą» plamę. Niestety do tej pory nie doczekała się ona licznych i wartościowych opracowań naukowych. Co prawda, na Zachodzie powstał pewien dorobek dotyczący BAPC, lecz nosił on znamiona raczej publikacji popularnych niż opracowań naukowych. Niewiele do dotychczasowego stanu wiedzy wnosi również literatura wspomnieniowa. Natomiast cennym źródłem wiedzy na temat BAPC i udziału w jej działalności Ukraińców są niepublikowane dotąd materiały i dokumenty zatytułowane jako «Zbiór dokumentów Białoruskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej (na obczyźnie)». Nie mniej interesujący jest zbiór dokumentów poświęconych m.in. sprawom wyznaniowym emigracji białoruskiej pod tytułem «Materiały do historii emigracji białoruskiej w Niemczech w latach 1945-1951». Powstanie obu zbiorów zawdzięczać należy Alesiovi Winickiemu, działaczowi białoruskiemu na Zachodzie. Jako że sam zaangażował się w sprawę reaktywacji autokefalii białoruskiej na obczyźnie zadał sobie nie lada trudu w zgromadzeniu i uporządkowaniu archiwum bieżącego BAPC. Mamy do czynienia z wręcz unikatowym zbiorem źródeł na temat BAPC w latach powojennych. Obecnie materiały te są zdeponowane w Bibliotece Białoruskiej im. Franciszka Skaryny w Londynie. Aby w pełni wyrobić sobie obraz tamtej rzeczywistości oprócz wspomnianych źródeł usiłowaliśmy również czerpać informację z ówczesnej prasy białoruskiej, w tym również religijnej, ukazującej się na Zachodzie.

Zważywszy na stan dotychczasowego dorobku chcielibyśmy ukazać mało dotąd znany epizod z dziejów Ukraińców i Białorusinów w XX wieku. Ma się na myśli proces reaktywacji i dalszy rozwój BAPC na emigracji w pierwsze lata powojenne ze szczególnym uwzględnieniem udziału w nim duchownych Ukraińskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej. Szczególną uwagę poświęcimy biskupowi Sergiuszowi (Ochotenko), który w największym stopniu przyczynił się do działalności BAPC na Zachodzie. Postaramy

się poddać wszechstronnej analizie aktywność duchownych ukraińskich na rzecz autokefalii białoruskiej oraz zaprezentować postawy poszczególnych środowisk emigracyjnych wobec tych działań. Zastanowimy się również nad przyczynami, dla których doszło do współpracy białorusko-ukraińskiej w zakresie życia religijnego emigrantów-Białorusinów. Celem tej publikacji jest m.in. uściślenie pewnych szczegółów i sprostowanie błędów istniejących w dotychczasowej literaturze przedmiotu. Jak już wspomniano, temat ten nie stanowił wcześniej przedmiotu zainteresowania badaczy zarówno polskich i białoruskich, jak i ukraińskich. Nie mamy wszakże ambicji wyczerpania tematu. Liczymy na to, że wprowadzenie przez nas do obiegu naukowego zupełnie nieznanymi dotąd źródeł historycznych umożliwi innym badaczom prowadzenie rzetelnych badań nad powojennymi relacjami białorusko-ukraińskimi na obczyźnie.

W wyniku wojny na emigracji znalazła się pokaźna liczba Ukraińców i Białorusinów. Ludzie ci byli przeciwni powrotowi do domu ze względu na fakt, iż ich ojczyzna została zajęta przez wojska radzieckie. W związku z tym zostali potraktowani przez zachodnich aliantów jako uchodźcy wojenni i umieszczeni w obozach dla osób przemieszczonych (Displaced Person – DP) na terytorium Niemiec Zachodnich. Opiekę nad nimi objęły organizacje międzynarodowe niosące pomoc uchodźcom wojennym i bezpaństwowcom: Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Pomocy i Odbudowy (United Nations Relief and Rehabilitation Administration – UNNRA), następnie Międzynarodowa Organizacja Uchodźców (International Refugee Organization – IRO).

Ponieważ przeważną liczbę dipisów cechowała głęboka religijność i trwałe przywiązanie do kościoła, to w obozach rozwinęło się życie religijne. Pod względem wyznaniowym większość emigrantów białoruskich stanowili prawosławni, których odsetek wynosił przeszło 70%. W obozach DP na terenie trzech stref okupacji Niemiec budowano prowizoryczne świątynie, w których celebrowano nabożeństwa. Pierwsze nabożeństwa dla prawosławnych Białorusinów zostały odprawione już jesienią 1945 roku. Opiekę nad wiernymi roztaczało duchowieństwo, które w lecie 1944 roku uległo ewakuacji na Zachód. Tak więc na emigracji znalazł się cały episkopat Białoruskiej Cerkwi Prawosławnej działający pod okupacją niemiecką na Białorusi. Właśnie w warunkach okupacji hitlerowskiej miała miejsce próba reaktywacji Białoruskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej. W tym miejscu wymaga komentarza zagadnienie autokefalii Kościoła prawosławnego na Białorusi. Po raz pierwszy kwestię autokefalii podniesiono w okresie międzywojennym na Białorusi Radzieckiej. W 1927 roku podczas soboru lokalnego w Mińsku pod przewodnictwem metropolity Melchizedeka (Pajewski) ogłoszono autokefalię Białoruskiej Cerkwi Prawosławnej. Wkrótce jednak władze komunistyczne doprowadziły do zaprzestania działalności BAPC. Wydarzenia II wojny światowej ożywiły ideę autokefalii. Polityka okupanta wobec Cerkwi prawosławnej pozwalała żywić nadzieję na jej ustanowienie i spełnienie marzeń działaczy białoruskich o odseparowaniu białoruskich wiernych prawosławnych od Moskwy. Plany władz niemieckich i nacjonalistów białoruskich nie znajdowały jednak uznania hierarchów prawosławnych. W dniach 30 sierpnia–2 września 1942 roku w Mińsku odbył się Wszechbiałoruski Sobór Cerkiewny, na którym położono podwaliny pod ogłoszenie utworzenia BAPC. Sobór wywarł rozmaite wrażenie na jego uczestnikach. Sobór ten trudno uznać za sobór kościelny w ścisłym znaczeniu słowa. Na pięć diecezji na soborze obecni byli przedstawiciele duchowieństwa i wiernych tylko z dwóch (mińskiej i nowogródzkiej). Mimo że skończył się bez formalnego ogłoszenia autokefalii, to jednak współpracujący z Niemcami działacze białoruscy uznali, że proklamowanie BAPC stało się faktem dokonany. W środowisku niepodległościowców białoruskich utrwaliło się więc przekonanie o całkowitym proklamowaniu autokefalii białoruskiej pod okupacją niemiecką. Z kolei hierarchowie kościelni uważali, że do tego nie doszło. Większość z nich uczestniczyła w tworzeniu BAPC, kierując się nie tyle pobudkami patriotycznymi lub narodowymi, ile z obawy przed represjami ze strony władz niemieckich. Nic tedy dziwnego, iż biskupi białoruscy jedynie formalnie uważali się za autokefalistów. Tak więc po zakończeniu działań wojennych w Europie w trzech zachodnich strefach okupacji Niemiec znaleźli się hierarchowie z Białorusi: metropolita Pantelejmon (Rożnowski), abp Benedykt (Bobrowski), abp Filoteusz (Narko), abp Jan (Ławrynienko), bp Atanazy (Martos), bp Grzegorz (Boryszkiewicz), bp Stefan (Siewbo) i bp Paweł (Mieletiew) [22, s. 117]. Do wiosny 1946 roku formalnie tworzyli oni Synod Białoruskiej Cerkwi Prawosławnej. Niejednokrotnie hierarchowie białoruscy wykazywali inklinacje do zbliżenia z duchowieństwem rosyjskim na emigracji. W maju 1946 roku nastąpiło przyjęcie biskupów białoruskich do Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej za Granicą. Stosowna decyzja Soboru Biskupów Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej za Granicą w tej sprawie zapadła 7 maja 1946 r. w Monachium. Powstała Metropolia Białoruska Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej za Granicą [10, s. 32-33]. Swoją drogą duchowni uzasadniali względami kanonicznymi, gdyż proklamowanie autokefalii białoruskiej w 1942 roku dokonało się w sposób niekanoniczny (m.in. naciski niemieckie na kler; brak zgody Kościoła-Matki, czyli Patriarchatu Moskiewskiego; nieuznanie autokefalii przez inne kościoły prawosławne) [16, s. 10]. Biskupi utrzymywali, że swoją postawą nie doprowadzili do unicestwienia białoruskiej odrębności cerkiewnej. W dniach 14–15 grudnia 1949 roku hierarchowie wydali oświadczenie, w którym podkreślano, że Białoruska Cerkiew Prawosławna nadal jest samodzielna, a emigracja rosyjska nie wtrąca się w sprawy Białorusinów. Swoje odejście do Rosjan uznawano za tymczasowe [13, s. 12].

Wkrótce działalność hierarchów znajdujących się w jurysdykcji rosyjskiej przybrała formę organizacyjną. W 1947 roku przystąpiono do wydania gazety «Православный Белорусс» (Prawosławny Białorusin). Stanowisko redaktora naczelnego objął Konstanty Jakub. Do połowy 1949 r. Metropolia Białoruska dysponowała parafiami w Artzberg, Regensburg, Tiroheim, Weiden, Michelsdorf, Fogenstraus, Gerenberg, Windischbergendorf, Osterhofen, Gibelsdadt i Bankang w strefie amerykańskiej oraz w Goslar, Watenstedt i Hannover w strefie brytyjskiej. Szacuje się, iż w trzech strefach okupacji Niemiec znajdowało się 36 księży uznających jurysdykcję rosyjską, z czego w strefie francuskiej przebywało 3, brytyjskiej 5 i amerykańskiej 28. Wśród wiernych powstało kilka organizacji reprezentujących interesy hierarchów białoruskich. W latach 1948–1949 działał Białoruski Prawosławny Zarząd Cerkiewny na strefę brytyjską. Powstał również Komitet prawosławnych chrześcijan Białorusinów, w odezwie którego czytamy m.in.: «My, prawosławni Białorusini uważamy się za przynależnych do świętej Prawosławnej Rosyjskiej Cerkwi Zagranicą, ponieważ cerkiew ta jest integralną częścią naszej Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, która istnieje na ojczystej ziemi ruskiej od tysiąca lat» [17, s. 35].

Decyzję o poddaniu się jurysdykcji rosyjskiej podjęto w dyskrekcji przed aktywnym białoruskim, który znajdował się w obozach DP. W związku z powyższym postawa hierarchów nie mogła nie wywołać dyskusji wśród dipisów narodowości białoruskiej. Przyłączenie biskupów do Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej za Granicą wprowadziło zamieszanie do środowisk białoruskich i kompletnie podzieliło uchodźców na zwolenników biskupów i tych, którzy stanowczo ich potępiali. Zwłaszcza działania biskupów spotkały się z dezaprobatą zagorzałych zwolenników niezależności Cerkwi Białoruskiej od Moskwy. Ci ludzie odbierali krok hierarchów jako zdradę ideałów narodowych. Nie wahano się o tym mówić otwarcie. Na łamach prasy piętnowano duchownych, którzy przystali do Rosjan [7; 18, s. 18]. Jednocześnie podejmowano próby pertraktacji z biskupami w celu nakłonienia ich do zerwania z Rosjanami i powrotu do autokefalii. Ponieważ próby te zakończyły się niepowodzeniem, to zaczęto się zastanawiać nad reaktywacją BAPC bez udziału dotychczasowych biskupów.

Orędujący za reaktywacją autokefalii bez udziału biskupów białoruskich zjednoczeni byli wokół Białoruskiego Komitetu Samopomocy i Białoruskiego Komitetu Narodowego. Niebagatelną rolę w reaktywacji BAPC odebrała również Rada Białoruskiej Republiki Ludowej (BRL). Ta formacja polityczna uważająca się za jedyny prawowity rząd Białorusi na wychodźstwie zaangażowała się w poszukiwanie odpowiednich kandydatów nadających się do tworzenia nowej hierarchii kościelnej. W 1947 roku delegacje białoruskie prowadziły pertraktacje w sprawie reaktywacji autokefalii z hierarchami pochodzącymi z Polski arcybiskupem Palladiuszem (Widybida-Rudenko) i Aleksandrem (Inozimcew). Stanowisko abp Aleksandra w kwestii BAPC nie jest do końca jasne. Według źródeł białoruskich, władca był przychylnie usposobiony wobec autokefalii białoruskiej i nawet udzielał praktycznych rad świeckim działaczom białoruskim [14, s. 46-47]. Przykładowo abp Aleksander miał być zdania, że sprawa reaktywacji wymaga przygotowania duchownych, by móc obsadzić wszystkie parafie białoruskie na obczyźnie. Z kolei źródła Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej za Granicą utrzymują, że abp Aleksander miał definitywnie odmówić udziału w odrodzeniu autokefalii. Oświadczenie takie biskup Aleksander miał złożyć w trakcie rozmowy z biskupem Benedyktem w Monachium [17, s. 11]. W każdym razie rozmowy działaczy białoruskich ze wspomnianymi wyżej hierarchami z rozmaitych powodów nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. W Niemczech znajdowali się wówczas duchowni ukraińskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej. Właśnie oni znaleźli się w polu widzenia polityków białoruskich. W zaistniałej sytuacji 14 marca 1948 r. prezydium Rady BRL powziął uchwałę o zwróceniu się o pomoc w tej kwestii do władz naczelnych UACP z metropolitą Polikarpem (Sikorski) na czele. Duchowni ukraińscy przychylnie ustosunkowali się do tej prośby. 4–5 czerwca 1948 roku w Konstancji zwołano sobór (I sobór BAPC) pod przewodnictwem biskupa Sergiusza (Ochotenki), na którym proklamowano ponowne utworzenie BAPC. W tym soborze wzięli udział następujący duchowni UACP: ks. Antoni Sahadakowski, Borys Nałowski, Jakub Niefadowski i diakon Włodzimierz Pindziura [22, s. 120]. Powołano Zarząd Tymczasowy i Konsystorz BAPC z siedzibą w Tybindze. Biskup Sergiusz zgodził się stanąć na czele Konsystorza BAPC do momentu wyświęcenia biskupa Białorusina. Tym samym władca został tymczasowym administratorem BAPC, choć nadal sprawował pieczę nad parafiami ukraińskimi w strefie francuskiej. W skład Zarządu Tymczasowego weszło pięciu księży białoruskich oraz kilka osób świeckich. 27 lipca 1948 roku Zarząd Tymczasowy BAPC wydał jedno ze swoich pierwszych apeli do wiernych, w którym wzywano współwyznawców stojących na straży BAPC do lekceważenia apeli i kazań metropolity Pantelejmona i innych biskupów białoruskich oraz trzymania się «jedynego prawidłowego szlaku» autokefalii [11, s. 96].

Do tworzenia struktur BAPC dało się pozyskać zaledwie kilku duchownych. Wobec tego do obsadzenia wszystkich parafii białoruskich swoimi duchownymi brakowało zawodowych księży [3]. Postanowiono więc przystąpić do kształcenia kadr duchownych na potrzeby BAPC. Już w maju 1947 roku Białoruski Komitet Pomocy zaapelował do rodaków, by chętni do kariery duchownej zgłaszali się do centrali Komitetu, który miał się zająć wykształceniem ich na duchownych. 7 lipca 1948 roku ruszył kurs przygotowawczy na księży, diakonów i psalmistów. Najbardziej jednak autokefalistom doskwierał brak wśród przebywających na obczyźnie Białorusinów osób posiadających święcenia biskupie [1, s. 2]. Wychodząc naprzeciwko

oczekiwaniom strony białoruskiej wspomniany wcześniej biskup Sergiusz 4 listopada 1949 roku wystąpił z prośbą do Synodu UAPC o udzielenie mu zgody na zupełne przejście do BAPC [11, s. 26]. Władze naczelne UAPC przychyliły się do tej prośby. Jak wynika z listu metropolity Polikarpa do biskupa Sergiusza pierwszy hierarcha UAPC pisał m.in.: «Jestem zadowolony, że Wy w sprawie białoruskiej robicie to, co nie szkodzi UAPC» [11, s. 110]. W wyniku na mocy postanowień VI sesji Soboru Biskupów UACP 4 listopada 1949 roku biskupowi Sergiuszowi udzielono zgody na przejście do BAPC [11, s. 27].

Po formalnej reaktywacji BAPC na czoło wysunęła się kwestia wyświęcenia biskupa narodowości białoruskiej. Pierwotnie rozważano kandydaturę Mikołaja Demidowa, działacza białoruskiego z Łotwy. Na przeszkodzie stanęły jednak względy natury osobistej [11, s. 174]. W marcu 1949 roku strona białoruska zaakceptowała kandydaturę Włodzimierza Tomaszczyka. Wiadomo, iż władca Sergiusz protegował Tomaszczyka. Wstawił się za nim u hierarchów UAPC w trakcie przygotowywania kandydata do egzaminu. Zabiegał u metropolity Polikarpa o pobłażliwe traktowanie Tomaszczyka podczas egzaminu [14, s. 25]. 23 kwietnia 1949 roku w cerkwi ukraińskiej w Konstancji Tomaszczyk złożył śluby zakonne przyjmując imię Wasyl. Dwa dni później biskup Sergiusz wyświęcił Tomaszczyka na diakona. Wreszcie 5 czerwca 1949 roku władca udzielił Wasylowi ślubów hieromnicha [11, s. 178]. Jednocześnie Tomaszczyk podjął studia na Ukraińskiej Akademii Teologicznej w Monachium. Rozpoczęły się przygotowywania do wyświęcenia Tomaszczyka na biskupa. 6 czerwca 1949 roku metropolicie Polikarpowi wręczono protokół wspólnego posiedzenia delegacji białoruskiej i władcy Sergiusza w sprawie przyszłej chirotonii. 1 listopada 1949 roku do metropolity Polikarpa przybyła delegacja białoruska w następującym składzie: Aleksy Winicki, Eugeniusz Kochanowski i mnich Wasyl (Tomaszczyk). Podczas tego spotkania metropolita potwierdził zamiar wyświęcenia biskupa Białorusina. Tym samym hierarcha UAPC zadośćuczynił prośbie Białorusinów. 11 listopada 1949 roku biskup Sergiusz wydał rozporządzenie w sprawie przekształcenia Zarządu Tymczasowego BAPC w stały Zarząd Diecezjalny [11, s. 176]. 19 grudnia 1949 roku hierarchowie UAPC przy zastosowaniu skróconej procedury dokonali konsekracji Tomaszczyka, któremu nadano godność biskupa wileńskiego. Otrzymanie przez Wasyla sakry biskupiej odbiło się głośnym echem w prasie ukraińskiej na Zachodzie. Bardzo pochlebnie pisał o tym wydarzeniu m.in. «Ukrainiec – Czas» i kanadyjski «Wistnyk». Z kolei prasa białoruska odwzajemniała się jak najlepszymi materiałami na temat duchowieństwa ukraińskiego, zwłaszcza biskupa Sergiusza.

Po wyświęceniu biskupa białoruskiego kontaktów pomiędzy UAPC i BAPC nie zaniechano. Wręcz przeciwnie, uległy one pewnemu nasileniu. Świeżo wyświęcony biskup Wasyl korzystał z rad hierarchów UAPC, którzy pomagali mu zaopatrując go w literaturę i udzielając wskazówek co do zarządzania kościołem. W Hanowerze, Rosenheimie, Monachium i Tybindze powstały pierwsze parafie BAPC. W trakcie powstania struktur BAPC w terenie kontynuowano współpracę ukraińsko-białoruską. Duchowni i wierni białoruscy niekiedy korzystali ze świątyń należących do UAPC. Działo się tak m.in. w obozie w Slezheim, gdzie ukraińska cerkiew włodzimierska pełniła również rolę miejsca odprawiania nabożeństw dla dipisów narodowości białoruskiej. Przy tym Białorusini posiadali własny chór. W tym miejscu 22-23 lipca 1950 roku doszło do spotkania biskupa Wasyla z ukraińskim biskupem Wiaczesławem. Obaj biskupi byli gorąco witani przez dipisów Ukraińców i Białorusinów. Duchowni wspólnie celebrowali nabożeństwo.

Zdarzało się, że duchowni UAPC zaopatrywali Białorusinów w literaturę liturgiczną niezbędną do celebrowania nabożeństw [11, s. 25]. Arcybiskup Sergiusz jako zwierzchnik BAPC podejmował wszystkie najważniejsze decyzje dotyczące organizacji parafii białoruskich. Przykładowo w sierpniu 1949 roku wyświęcił cerkiew w obozie w Rosenheim. Jako że był zwierzchnikiem BAPC musiał uczestniczyć w życiu białoruskim. Jesienią 1948 roku otrzymał od prezesa Związku Białorusinów we Francji zaproszenie do udziału w I zjeździe emigracji białoruskiej, który odbył się w Paryżu. Ze względów technicznych nie udał się jednak do Francji [11, s. 184-185].

W tym miejscu warto zastanowić się jaką rolę w kontaktach pomiędzy autokefalistami białoruskimi i duchowieństwem UAPC odegrała wspomniana wcześniej Rada BRL. Utrzymanie autokefalii stało się priorytetem polityki wyznaniowej BRL. Na posiedzeniu Prezydium Rady BRL 21 czerwca 1948 roku uzgodniono stosunek władz BRL do BAPC. Wtedy zapadła decyzja o poparciu BAPC, m.in. poprzez poczynienie starań zmierzających ku wyświęceniu nowych kapłanów oraz wydawanie gazety dla prawosławnych Białorusinów [19, s. 114]. W wydanej w czerwcu 1948 roku w wydanej przez Radę BRL deklaracji czytamy m.in.: «u podstaw naszego religijnego stanowiska leży zasada pełnej tolerancji religijnej i dążenie do narodowego uświadomienia wiernych. Wobec tego wewnętrzna polityka BRL winna dążyć do pełnej realizacji Autokefalii Białoruskiej Cerkwi Prawosławnej» [21]. 23 sierpnia 1948 roku prezydent BRL M. Abramczyk wystosował list do biskupa Sergiusza, w którym dawał wyraz wdzięczności za zaangażowanie hierarchy w restytucję BAPC oraz prosił o doprowadzenie tej sprawy do pomyślnego końca [11, s. 22]. Nie jest tajemnicą, że rząd BRL finansował przedsięwzięcia reaktywowanej BAPC [11, s. 130-131]. Zgodnie z postanowieniem Prezydium Rady BRL z 15 marca 1949 roku i postanowieniem rządu BRL z 9 kwietnia 1949 roku BAPC uznano za jedyny prawowity białoruski Kościół prawosławny [4]. Zgodnie z tymi

postanowieniami nakazywano wszystkim organizacjom białoruskim uznającym zwierzchnictwo Rady BRL poparcie dla BAPC i władzy Sergiusza w kierunku rozbudowy organizacji kościelnej [4]. Rząd BRL de facto kurował proces powstawania struktur BAPC. Na każdym etapie tworzenia BAPC władze BRL pozostawały w stałym kontakcie z biskupem Sergiuszem i metropolitą Polikarpem. W marcu 1949 roku premier rządu BRL E. Kochanowski prosił metropolitę Polikarpa o zezwolenie zgody na przejście bp Sergiusza do BAPC [11, s. 126]. Nie obeszło się bez udziału polityków białoruskich również przy wyświęceniu biskupa-Białorusina. Na posiedzeniu Prezydium Rady BRL 14 marca 1949 roku zdecydowano o wysunięciu Tomaszczyka jako kandydata na biskupa BAPC. Za namową członka Rady BRL M. Demidowa Tomaszczyk wyraził zgodę na złożenie ślubów zakonnych. W postanowieniu Prezydium Rady BRL z 14 marca czytamy m.in.: «Prezydium Rady BRL przyjmuje z wdzięcznością propozycję biskupa Sergiusza o wyświęceniu biskupa białoruskiego (...) Kandydatem na biskupa BAPC wystawia inż. Włodzimierza Tomaszczyka» [11, s. 123]. Jednocześnie rząd BRL zwrócił się do Synodu UAPC o dokonanie chirotonii Tomaszczyka [11, s. 126]. Nawiasem mówiąc, Tomaszczyk zanim złożył śluby zakonne był znany jako członek i działacz Rady BRL. Uważano, że odrodzonej BAPC nie można pozostawić samej sobie. 9 kwietnia 1949 roku Rada Ministrów BRL zleciła ministrowi kultury i wyznań religijnych Aleksandrowi Orsie nawiązać kontakt z władzą Sergiuszem w celu organizacji struktur BAPC [11, s. 159]. Postanowiono zaangażować się w poszukiwanie środków na potrzeby BAPC, w tym na wyświęcenie Tomaszczyka [11, s. 134]. 30 listopada 1949 roku na posiedzeniu rządu BRL postanowiono poczynić starania przed Konsystorzem BAPC o podniesienie biskupa Sergiusza do godności arcybiskupa oraz wybranie go na głowę BAPC. Natomiast Tomaszczyka rekomendowano po chirotonii uczynić zastępcą pierwszego hierarcha BAPC [11, s. 149].

Na podstawie przytoczonych wyżej faktów można wywnioskować, że to właśnie działacze BRL przesądziли o utworzeniu BAPC na emigracji oraz powołaniu jej hierarchów. Wszystko to uprawnia do stwierdzenia, że władze BRL rękoma hierarchów UAPC reaktywowały BAPC. Przy tym nie zastanawiano się nad stroną kanoniczną danego zagadnienia. Wolno sądzić, iż nie przywiązywano większej wagi do tych kwestii. W działaniach polityków białoruskich można było dostrzec dążenie do utworzenia za wszelką cenę niezależnej organizacji cerkiewnej na emigracji będącej ściśle związaną ze strukturami BRL [8]. Sposób i charakter ogłoszenia autokefalii dostarczył jej adwersarzom pretekstu do określania BAPC strukturą samozwańczą. Nic tedy dziwnego, iż BAPC niemal od samego początku znalazła się w ogniu krytyki.

Duchowieństwo ukraińskie biorące udział w reaktywacji BAPC przysporzyło sobie zarówno wielu sympatyków, jak i wrogów. Ze zrozumiałych względów jedni przyjęli to z radością, inni zaś byli tym faktem zbulwersowani. Czynn timerając reaktywację BAPC duchowieństwo UACP naraziło się wielu emigrantom. Na drogę otwartego przeciwdziałania BAPC wstąpili biskupi białoruscy, którzy wcześniej uznali zwierzchność rosyjską. Na naradzie 14–15 grudnia 1949 roku kierownictwo Metropolii Białoruskiej Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej za Granicą wystosowało do metropolity Polikarpa protest przeciwko wtrącaniu się w sprawy wewnętrzne wiernych Białorusinów. Jednocześnie na łamach wspomnianego wcześniej czasopisma «Prawosławny Białorusin» wszczęto zmasowaną akcję wymierzoną przeciwko BAPC. Reaktywowany przez Ochotkę i Tomaszczyka kościół wprost nazywano sektą. Odmawiano grupie działaczom spod znaku Rady BRL prawa do podjęcia decyzji w kwestii proklamowania autokefalii. W odpowiedzi na proklamowanie BAPC metropolita Pantelejmon 1 listopada 1949 r. zawiesił w zawodzie duchownych, którzy podjęli współpracę z autokefalistami (m.in. Teodor Daniluk, Stefan Wojtenko, Anatol Kunczewicz). Metropolia Białoruskiej Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej za Granicą uważała się za jedyną prawowitą instancję białoruskiego kościoła prawosławnego na emigracji kierującą się kanonami religijnymi. Podnoszono również czynnik polityczny. Sądzono, iż dzielenie Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej na kościoły narodowe przyczyni się do osłabienia frontu antykomunistycznego emigrantów.

W tym miejscu godzi się powiedzieć, że nie tylko prorosyjsko nastawieni duchowni dawali wyraz swego oburzenia. Nie wszyscy zwolennicy autokefalii Cerkwi białoruskiej podzielali entuzjazm wynikający z reaktywacji BAPC w Niemczech. Oponenti byli zrzeszeni w Białoruskiej Radzie Centralnej (Białoruskaja Centralnaja Rada – BCR) z Radosławem Ostrowskim na czele. Byli oni stanowczo przeciwni wtrącaniu się UACP w białoruskie sprawy religijne. Udzielając wywiadu dla gazety «Aposznija Wiestki» w styczniu 1948 roku Ostrowski podkreślił, że przejście biskupów pod jurysdykcję rosyjską uważa za błąd o dużej wadze. Jednocześnie poddał ostrej krytyce tych działaczy białoruskich, którzy potępiali hierarchów za ich postępek. W wywiadzie tym czytamy m.in.: «Jest rzeczą karygodną obrzucanie brudem takich poczciwych starców, jak metropolita Pantelejmon, który nawiasem mówiąc nie jest nawet Białorusinem (...) Zgadza się, że z kanonicznego punktu widzenia autokefalia Cerkwi Białoruskiej jeszcze się nie dokonała, lecz znajduje się w toku» [12, s. 6-7]. W przededniu wyświęcenia Tomaszczyka, Ostrowski złożył wizytę metropolicie Polikarpowi, którego próbował namówić do wycofania się z udziału w reaktywacji BAPC. Nieco wcześniej, zwolennicy BCR zrzeszeni w Białoruskim Centralnym Przedstawicielstwie 20 sierpnia 1948 roku wystosowali do metropolity Polikarpa protest, w którym domagano się natychmiastowego odsunięcia Sergiusza od działalności na rzecz BAPC i żądano «zostawić w spokoju prawosławno-narodowe sprawy Białorusinów».

Uważano ingerencję duchowieństwa ukraińskiego w sprawę BAPC za czyn szkodliwy wobec Cerkwi białoruskiej [14, s. 80]. 30 października 1949 roku złożono na ręce metropolity Polikarpa kolejny protest o podobnej treści. Obydwa pozostały bez odpowiedzi. 15 listopada 1949 roku metropolita Polikarp otrzymał list od kierownika filii w Niemczech Biura ds. Uchodźców w Niemczech Światowej Rady Kościołów sugerujący rozważenie wycofania się z zamiaru chirotonii Tomaszczyka [11, s. 110]. Protesty działaczy białoruskich składane na ręce metropolity Polikarpa wprowadzały pewne zamieszanie wśród hierarchów ukraińskich. Tak na przykład w jednym z listów do Sergiusza metropolita dzielił się swoimi wątpliwościami co do celowości konsekracji Tomaszczyka [11, s. 78]. We wrześniu 1950 roku BCR wydała rezolucję uznającą BAPC za grupę, «która powstała na emigracji wbrew elementarnym regułom i kanonom Kościoła prawosławnego, w drodze machinacji politycznych pewnej nielicznej grupy emigrantów, na której czele stoi ukraiński biskup Sergiusz» [14, s. 100-101]. Należy przy tym zaznaczyć, iż działacze BCR nie kwestionowali samej idei autokefalii białoruskiej. Natomiast zwracali uwagę na to, że musi to nastąpić z poszanowaniem wszystkich zasad kanonicznych. Nie bez racji zarzucano Tomaszczykowi jego «sztuczność» jako biskupa. Wyznawano zasadę, że utworzenie autokefalii jest możliwe dopiero w wyzwolonym od komunizmu kraju. BCR optowała za utworzeniem białoruskiej organizacji cerkiewnej w jurysdykcji Patriarchy Ekumenicznego [5]. Można zaryzykować twierdzenie, że BCR nie poparła reaktywacji BAPC nie ze względu na jej niekanoniczny charakter. U źródeł tej decyzji leżały przede wszystkim względy polityczne.

Wspomniane protesty nie zapobiegły jednak rozbudowaniu sieci parafii BAPC. Poprzez swoje ekspozytury władze BRL usiłowały zachęcać rodaków do tworzenia struktur BAPC w poszczególnych krajach. W latach pięćdziesiątych wspólnoty BAPC w Europie powstały w Anglii, Francji i Belgii. Jednocześnie wpływy BAPC sięgały za ocean, gdzie osiedlali się stronnicy autokefalii. W Argentynie ks. Mikołaj Makarewicz założył parafię BAPC [6]. W latach pięćdziesiątych parafie BAPC powstały także w Stanach Zjednoczonych (Brooklyn, Dorothy, New Brunswick, Cleveland), Kanadzie (Toronto) i Australii (Adelajda, Melbourne). Istniały wówczas dwie diecezje: w Australii i Ameryce [22, s. 122]. Rozwój BAPC na emigracji stał się możliwy dzięki władzom UACP. W największym stopniu do reaktywacji i działalności autokefalii białoruskiej na Zachodzie przyczynił się wspomniany wcześniej biskup Sergiusz. Działalność tego duchownego na rzecz BAPC nie sprowadzała się wyłącznie do udziału w soborze reaktywującym BAPC. W dalszym ciągu jego praca duszpasterska była związana z cerkwią białoruską. Nadal był uważany za zwierzchnika BAPC. W 1950 roku biskup Sergiusz wyemigrował do Australii. Nie zaprzestał wówczas kontaktów z Białorusinami. W tym kraju kontynuował swą działalność w parafiach białoruskich. Sprawował pieczę nad parafiami BAPC w Australii i Nowej Zelandii. W lipcu 1952 roku przy udziale arcybiskupa Sergiusza w Sydney założono pierwszą w tym mieście parafię BAPC [10, s. 135]. Pod jego zwierzchnictwem 23 listopada 1952 roku w Brisbane powstało białoruskie Bractwo Prawosławne Św. Jerzego. W 1957 roku władzyka przeniósł się do Pert. Wówczas w tym mieście wybudowano cerkiew pod wezwaniem Żyrowickiej Matki Bożej i białoruski ośrodek religijno-kulturalny. Arcybiskup Sergiusz przyczynił się do organizacji zbiórki pieniędzy na budowę. Przez cały ten czas władzyka był utrzymywany przez wiernych białoruskich. Z braku środków niekiedy pierwszy hierarcha BAPC musiał przenosić się z miejsca do miejsca [10, s. 136]. Na potrzeby BAPC władzyka wyświęcił kilku kapłanów i biskupów-Białorusinów, w tym bp Mikołaja (Macukiewicz) i bp Andrzeja (Kryt), przyszłych metropolitów BAPC. Tego pierwszego władzyka Sergiusz wyświęcił wbrew zastrzeżeniom wysuwany przez władze BRL [11, s. 62].

Abp Sergiusz był członkiem różnych organizacji białoruskich. 17 lutego 1951 roku podczas I kongresu Zrzeszenia Białorusko-Amerykańskiego przyjęto go w poczet honorowych członków tej organizacji [11, s. 32]. Brał również udział w różnych uroczystościach białoruskich w tym kraju. Przykładowo 24 października 1952 roku na zaproszenie Stowarzyszenia Kombatantów Białoruskich w Brisbane uczestniczył w obchodach Święta Bohaterów. Niemniej duchowny ukraiński nie zawsze cieszył się pochlebnią opinią u emigrantów białoruskich. Zdania Białorusinów na jego temat są bardzo podzielone. Jeden z działaczy białoruskich w Australii Aleksander Kałodka w następujący sposób oceniał działalność hierarchy: «Był to człowiek słabo wykształcony, nie posiadający żadnych umiejętności kierowniczych, żądny władzy. Jego różne pomysły i żądania przysparzały wiele kłopotów zarówno Białorusinom, jak i Ukraińcom. Wszędzie, gdzie on się zjawiał powodował waśnie i konflikty» [10, s. 15]. Istnieją przesłanki do przypuszczenia, że w latach sześćdziesiątych stosunki między arcybiskupem Sergiuszem i społecznością białoruską w Australii uległy gwałtownemu pogorszeniu. Z pewnością na wizerunku parafii białoruskich ujemnie zaważył fakt, iż władzyka Sergiusz niepotrzebnie wdawał się w liczne skandale i konflikty, które towarzyszyły mu niemal przez cały okres pobytu w Australii. Doprowadziło to m.in. do zatargu Sergiusza z Patriarchą Ekumenicznym. Zaangażowanie arcybiskupa Sergiusza w skandale odtrącało od niego coraz więcej parafian. Część wiernych BAPC doznała zawodu z postawy władzyki. W wyniku parafia w Melbourne w 1962 roku ogłosiła odłączenie od BAPC i przejście pod jurysdykcję Patriarchy Konstantynopolińskiego. Nie bez wpływu arcybiskupa Sergiusza w 1968 roku doszło do przejścia parafii białoruskiej pw. Piotra i Pawła w Adelaide pod jurysdykcję UACP. Arcybiskup Sergiusz zmarł 2 października 1971 roku i został pochowany bez udziału Białorusinów [9, s. 283; 10, s. 140].

Reasumując można wysnuć pewne wnioski. W pierwsze lata powojenne białoruskie środowiska niepodległościowe na emigracji przeżywały kryzys w życiu religijnym. Taki stan rzeczy wynikał z potrzeby organizacji własnej organizacji kościelnej. Wierni różnie ustosunkowali się do przejścia w 1946 roku hierarchów Białoruskiej Cerkwi Prawosławnej pod jurysdykcję Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej za Granicą. Zwolennicy reaktywacji autokefalii zabiegali o pomoc w odrodzeniu autokefalii u przedstawicieli UACP. W wyniku przy udziale hierarchów UACP w 1948 roku na terytorium Niemiec doszło do reaktywacji Białoruskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej. Reaktywację BAPC należy jednak traktować przede wszystkim jako posunięcie polityczne, którego pomysłodawcami i gorącymi orędownikami byli działacze skupieni wokół Rady i rządu BRL na emigracji. Niebagatelny udział zarówno w reaktywacji, jak i dalszej działalności BAPC wziął biskup Sergiusz (Ochotenko). W latach 1948-1971 uważano go za pierwszego hierarchę BAPC na emigracji. Działalność biskupa Sergiusza ocenia się w literaturze przedmiotu bardzo krytycznie. Nie ulega wątpliwości, że Sergiusz nie cieszył się dobrą opinią wśród wszystkich emigrantów białoruskich. Duchowny ten wywarł różne wrażenie na Białorusinach. Podczas gdy w oczach jednych uchodził za wzorowego pasterza, któremu BAPC zawdzięczała swoją egzystencję, inni oskarżali go o wywołanie licznych nieporozumień i kłótni wśród emigrantów.

Autorzy oparli swoją publikację wyłącznie na źródłach emigracji białoruskiej. Zachodzi więc konieczność skonfrontowania literatury wytworzonej przez emigrację białoruską z informacją zawartą w źródłach ukraińskich. Pozostaje więc żywić nadzieję, że poruszony w tym artykule wątek dotyczący relacji białorusko-ukraińskich w nieodległej przyszłości wzbudzi ciekawość badaczy na Ukrainie.

Źródła i literatura:

1. Бацькаўшчына. – 1948. – 27 чэрвеня.
2. Беларуская бібліятэка імя Францішка Скарыны ў Лёндане (ББФС). БАПЦ. Заклік вікарыяльнай управы БАПЦ «Да ўсіх вернікаў БАПЦ у Вялікай Брытаніі» ад 20 красавіка 1950 г.
3. ББФС. БАПЦ. Імяны сьпіс беларусаў – прываслаўных сьветароў на эміграцыі ў 1950 г.
4. ББФС. БАПЦ. Калекцыя Кастуся Акулы. Рада БНР. Ліст прэм'ера А. Калубовіча да К. Акулы ад 12 красавіка 1949 г.
5. ББФС. БАПЦ. Камунікат Дэлегатуры БЦР у Англіі ад 10 ліпеня 1953 г.
6. ББФС. БАПЦ. Ліст біскупа Васіля (Тамашчыка) да Л. Рыдлеўскага ад 7 лютага 1950 г.
7. ББФС. Беларускія скаўты. Адозва БДК на брытанскую зону ад 12 траўня 1947 г.
8. ББФС. Калекцыя Льва Гарошкі. Тэчка «Карэспандэнцыя Гарошка-Абрамчык». Ліст М. Абрамчыка да Л. Гарошкі ад 9 жніўня 1946 г.
9. Гарбінскі Ю. Беларускі рэлігійны друк на Захадзе, 1945–2005 / Ю. Гарбінскі. – Nowy Jork; Warszawa : БНІМ, 2009. – 884 с.
10. Гардзіенка Н. Беларусь ў Аўстраліі. Да гісторыі дыяспары / Н. Гардзіенка. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 2004. – 468 с.
11. Збор дакументаў Сьв. Беларускае Аўтакефальнае Праваслаўнае Царквы (на выгнаньні). Stany Zjednoczone, 1983.
12. Інтэрвію з прэзэдэнтам БЦР праф. Р. Астроўскім // Апошнія Весткі. – 1948. – № 2.
13. Крыловіч М. Беларускі нацыянальны рух і прываслаўная царква / М. Крыловіч // Беларускае Слова. – 1950. – № 15. – С. 2-4.
14. Магэрыялы да гісторыі беларускай эміграцыі ў Нямеччыне ў 1939–1951 гадох, ч. 2–3. Рэлігійныя справы. Рэд.: А. Вініцкі. – Los Angeles, 1968.
15. Мартас А. На ніве Хрыстовай: у пацідзесатыя ўгодкі сьвятарства 1928–1978 / А. Мартас. – Nowy Jork; Мінск; Warszawa : БНІМ, 2005. – 166 с.
16. Панькоў М. Хроніка беларускага жыцьця на чужыне (1945–1984) / М. Панькоў. – Мінск : Беларускі гістарычны агляд, 2001. – 332 с.
17. Православный Белорусс. – 1949. – № 8.
18. Рух. – 1947. – № 4.
19. Юрэвіч Л. Архіў Рады БНР / Л. Юрэвіч // Запісы. – 2008. – № 31. – С. 112-122.
20. Garbiński J. Białoruski ruch chrześcijański XX wieku. Słownik biograficzno-bibliograficzny / J. Garbiński, J. Turonek. – Warszawa : Instytut Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 2003. – 519 s.
21. Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego (IPMS), sygn.: A.11.E.1110. List S. Poprockiego do ministra spraw zagranicznych w sprawie uchwały Rady BRL, sierpień 1948 roku.
22. Mironowicz A. Życie religijne prawosławnej emigracji białoruskiej po II wojnie światowej / A. Mironowicz // Białoruskie Zeszyty Historyczne. – 2010. – № 33. – S. 116-134.